

الأسماء المشتركة المترادفة بين التركية التركمانية العراقية والتركية الأذربيجانية: دراسة مقارنة في ضوء اللهجات التركية التاريخية والأوغوزية المعاصرة

أ.م.د. حمدي لطيف خير الله

جامعة كركوك، كلية التربية للعلوم الإنسانية، قسم اللغة التركية،

hamdi@uokirkuk.edu.iq

الملخص

تُعَدُّ هذه الدراسة امتدادًا للبحث السابق الذي تناول الأفعال المشتركة المترادفة في التركية التركمانية العراقية والتركية الأذربيجانية. وبينما ركّزت الدراسة السابقة على الأفعال، تتناول هذه الدراسة الأسماء المشتركة المترادفة المستعملة في اللهجتين، بهدف تحديدها وتحليلها والكشف عن أوجه التقارب المعجمي بينهما. ونظرًا إلى أنَّ مقدمة الدراسة السابقة تضمّنت معلومات عامة عن التطور التاريخي للتركية التركمانية العراقية والتركية الأذربيجانية، وموقعيهما ضمن المجموعة الأوغوزية، والعلاقات اللغوية القائمة بينهما، فقد جرى تجنّب تكرار تلك المعلومات في هذه الدراسة، والتركيز مباشرة على موضوع البحث. اعتمدت الدراسة المنهج المقارن في تحليل المادة اللغوية، حيث جرى أولاً تحديد الأسماء المشتركة المترادفة في التركية التركمانية العراقية والتركية الأذربيجانية، ثم جرت مقارنة هذه الأسماء بمدى وجودها في اللهجات الأوغوزية المعاصرة واللهجات التركية التاريخية. **الكلمات المفتاحية:** التركية التركمانية العراقية، التركية الأذربيجانية، الأسماء المشتركة المترادفة، اللهجات الأوغوزية، الدراسة المقارنة.

Synonymous Common Nouns in Iraqi Turkmen Turkish and Azerbaijani Turkish: A Comparative Study from the Perspective of Historical Turkic and Contemporary Oghuz Varieties

Asst. Prof. Dr. Hamdi Lateef Khairullah

Abstract

This study is a continuation of previous research that examined synonymous common verbs shared by Iraqi Turkmen Turkish and Azerbaijani Turkish. While the earlier study focused on verbs, the present study investigates synonymous common nouns used in both varieties with the aim of identifying and analyzing them and revealing the lexical similarities between the two linguistic varieties. Since the introduction of the previous study provided general information on the historical development of Iraqi Turkmen Turkish and Azerbaijani Turkish, their positions within the Oghuz branch, and the linguistic relationship between them, these issues are not repeated in the present study. Instead, the research focuses directly on its primary subject. The study employs a comparative linguistic method. First, synonymous common nouns shared by Iraqi Turkmen Turkish and Azerbaijani Turkish were identified; subsequently, their distribution was comparatively examined in both the contemporary Oghuz varieties and the historical Turkic varieties.

Keywords: Iraqi Turkmen Turkish, Azerbaijani Turkish, synonymous common nouns, Oghuz varieties, comparative linguistic study

Doç. Dr. Hamdi Latif Hayrullah, Kerkük Üniversitesi, İnsanî Bilimler Eğitim Fakültesi, Türkçe Bölümü, hamdi@uokirkuk.edu.iq

Irak Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi Arasında Ortak Eş Anımlı

İsimler: Tarihî Türk Lehçeleri ve Çağdaş Oğuz Lehçeleri Bağlamında

Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Özet

Bu çalışma, Irak Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde bulunan eş anlamlı ortak fiilleri konu alan önceki araştırmanın devamı niteliğindedir. Önceki çalışmada iki lehçede ortak olarak kullanılan eş anlamlı fiiller incelenirken bu çalışmada eş anlamlı ortak isimler ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, Irak Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde ortak olarak kullanılan eş anlamlı isimleri belirlemek ve bu unsurları karşılaştırmalı olarak incelemektir. Önceki çalışmanın giriş bölümünde Irak Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin tarihî gelişimi, Oğuz grubu içerisindeki yerleri ve aralarındaki dil ilişkileri hakkında genel bilgiler verildiğinden, aynı hususların tekrarından kaçınılmış ve doğrudan araştırma konusuna odaklanılmıştır. Araştırmada karşılaştırmalı inceleme yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle Irak Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde ortak olarak kullanılan eş anlamlı isimler tespit edilmiş, ardından bu kelimelerin çağdaş Oğuz lehçeleri ile tarihî Türk lehçelerindeki durumları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Irak Türkmen Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, eş anlamlı ortak isimler, Oğuz lehçeleri, karşılaştırmalı dil incelemesi.

Irak Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi Arasında Eş Anlamlı Ortak İsimler

ābir

Irk.Trkm.T. *ābir* "Far. haya, yüzsuyu, şeref, itibar, haysiyet, onur" (Hürmüzlü, 2013: 56a).

Az. T. *abır* "Far. edep, terbiye; fazilet, erdem, haya, nam; şöhret, şeref" (Akdoğan, 1999: 1).

< Far. *āb-rūy* [*āb+rū* ابروی *āb-ı rūy*] "ter, şeref, onur, itibar, saygınlık" (Steingass, 1998: 4b).

Çağdaş Oğuz: T.Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. NF *āb-rū* "Far. yüz aklı, şeref, haysiyet" (Ata, 1998: 3); Kıp. -; Çağ. YED *āb-rū* "yüzsuyu; namus, şeref" (Köktekin, 2007: 353a); EAT HŞ2 *āb-ı rū* "Far. mec. onur, şeref" (Şan, 2024: 975a).

arḥāyın

Irk. Trkm. T. *arḥāyın* "bir şeyden emin olup, gaflet içinde olan, kuşkusuz, kaygısız kimse" (Hürmüzlü, 2013: 62a).

Az. T. *arhayın* "sakin, dingin; rahatça; emin, huzurlu; güvence" (Akdoğan, 1999: 31b).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. *arkayın* "sakin" (Tekin ve diğerleri, 1995: 33b).

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. -; Çağ. -; EAT. -.

asand ~ asant

Irk.Trkm.T. *asand* ~ *asant* "Far. kolay, rahat" (Hürmüzlü, 2013: 62b).

Az. T. *asan* ~ *asad* "Far. kolay, rahat" (Akdoğan, 1999: 35a)

< Far. *āsān* "kolay, müreffeh" (Steingass, 1998: 47a).

Çağdaş Oğuz: T.Tü. -; Gag.T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. ME *āsān* "Far. kolay" (Yüce, 2014: 93a); Kıp. İM *āsān* "Far. kolay" (Toparlı, 1992: 502b); Çağ. HBD *āsān* "Far. kolay" (Yıldırım, 2010: 221b); EAT. HŞ2 *āsān* "Far. kolay" (Şan, 2024: 985b) .

cönge

Irk. Trkm. T. *cönge* "tosun, dana" (Hürmüzlü, 2013: 104a).

Az. T. *cönge* "danadan büyük erkek sığır" (Altaylı, 1994: 184b).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. -; Çağ. -; EAT -.

çenge

Irk. Trkm. T. *çenge* "Far. parmaklar yukarıya doğru olarak elin alabileceği ölçüde, avuç dolusu" (Hürmüzlü, 2013: 112b).

Az. T. *çenge* "Far. bir elin tuttuğu kadar, bir avuc" (Altaylı, 1994: 198b).

< Far. *چنگ* *chang* "pençe" (Steingass, 1998: 400b).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. -; Çağ. ŞSL *çengek* "pençe" (Buhārî, 1298H: 153a); EAT HŞ2 *çeng* "Far. pençe" (Şan, 2024: 1019b).

dayaz

Irk. Trkm. T. *dayaz~deyaz* "sığ, derinliği az olan su" (Hürmüzlü, 2013: 122a).

Az. T. *dayaz* "derinliği olmayan, sığ; ırmak deniz göl vs.'de suyun derin olmayan yeri" (Altaylı, 1994: 242a).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. -; Çağ. -; EAT -.

doşap

Irk. Trkm. T. *doşap* "Far. pekmez" (Hürmüzlü, 2013: 129b)

Az. T. *doşab* "Far. üzüm, dut, incir ve diğer meyvelerin özsuğunun kaynatılması neticesinde oluşan biraz katı olan tatlı madde" (Altaylı, 1994: 309b).

< Far. *دوشاب* *dosh-āb* "pekmez, şıra" (Steingass, 1998: 544b).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. *toşap* "hoşaf, komposto" (Tekin ve diğerleri, 1995: 633a).

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Çağ. -; Kıp. -; EAT -.

çêşt

Irk. Trkm. T. *çêşt* "Far. sabah kahvaltısı; kuşluk vakti" (Hürmüzlü, 2013: 113a).

Az. T. *çêşt* "Far. sabahla öğlen arasındaki zaman, kuşluk vakti (saat 10-11 arası). (Altaylı, 1994: 200b).

< Far. *چاشت* *çāšt*: kuşluk vakti; öğün; sabah kahvaltısı (Steingass, 1998: 386a).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. KE *çaşt-gāh* "Far. kuşluk vakti" (Ata, 1997: 157b); Kıp. -; Çağ. TMA *çāšt* "Far. kuşluk vakti" (Abik, 1993: 141) EAT -.

hara

Irk. Trkm. T. *hara* "nere" (Hürmüzlü, 2013: 168b).

Az. T. *hara* "nere, nerede, nereye" (Akdoğan, 1999: 432b).

< *қа* (ha) + *ара* "nere, hangi yer" (ayrıntılı bilgi için bk. Rezai, 2018: 275)

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Hrzm. -; Kıp. -; Çağ. -; EAT. -.

indi

Irk. Trkm. T. *indi* "şimdi" (Hürmüzlü, 2013: 185a).

Az. T. *indi* "şimdi" (Akdoğan, 1999: 496b).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. *indi* "şimdi" (Tekin ve diğerleri, 1995: 378).

Tarihî: Orh. *amti* "şimdi" (Tekin, 2006: 121); Uyg. *amti* "şimdi, şu anda" (Wilkens, 2021: 46a); Krh. DLT *amdi* "şimdi" (Kaçalın ve Ölmez, 2019: 70); Hrzm. KE *imdi* "şimdi" (Ata, 1997: 268b); Kıp. CC *emdi* "şimdi" (Argunşah ve Güner, 2015: 698), Kİ *imdi* "şimdi" (Caferoğlu, 1931: 38); Çağ. BV *imdi* "şimdi" (Türkay, 1988: 742a); EAT Dİ *imdi* "şimdi" (Korkmaz Bulut, 2020: 352a).

küreken

Irk.Trkm.T. *küreken* "yeni evli olan erkek, güvey, damat" (Hürmüzlü, 2013: 198a).

Az. T. *küreken* "damat" (Altaylı, 1994: 804b).

< Moğ. *kürge* "güveyi, damat, birinin kızının ya da kız kardeşinin kocası" (Lessing, 2003: 799a).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. -; Çağ. ZA *küregen* "Moğ. güveyi, damat" (Erdem, 2019: 1050); EAT -.

mis

Irk. Trkm. T. *mis* "Far. bakır" (Hürmüzlü, 2013: 235a).

Az. T. *mis* "bakır; mec. sarı kırmızı" (Akdoğan, 1999: 582a).

< Far. مس *mis* "bakır" (Kanar, 2010:1463b).

Çağdaş Türkçe: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. *mis* "bakır" (Tekin ve diğerleri, 1995: 461a).

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. -; Çağ. ŞT *mis* "< Far. bakır" (Z.Ölmez, 2020: 408b); EAT -.

neçe

Irk. Trkm. T. *neçe* "kaç, ne kadar" (Hürmüzlü, 2013: 241b).

Az. T. *neçe* "kaç, ne kadar" (Akdoğan, 1999: 601b).

Çağdaş Oğuz: T.Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. *neçe* "ne kadar, kaç" (Wilkens, 2021: 488a); Hrzm. MM *niçe* "ne kadar, kaç" (Toparlı ve Argunşah, 2014: 244); Kıp. CC *neçe* "ne kadar" (Argunşah ve Güner, 2015: 530), Kİ *neçe* "kaç" (Caferoğlu, 1931: 60); Çağ. GT2 *neçe* "ne kadar" (Berbercan, 2016: 387a); EAT HŞ2 *niçe* "nice, ne kadar" (Şan, 2024: 1145b).

paltar

Irk. Trkm. T. {Tel.} *partal* "elbise, çamaşır" (Hürmüzlü, 2013: 62b).

Az. T. *paltar* "elbise, giysi; yatak takımı" (Akdoğan, 1999: 626a).

< Far. برتل *partal* "süvarinin deve üzerinde taşıdığı bagaj" (Steingass, 1998: 240a).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. -; Çağ. -; EAT -.

pâyız

Irk. Trkm. T. *pâyız* "< Far. sonbahar" (Hürmüzlü, 2013: 258b).

Az. T. *payız* "Far. güz, sonbahar" (Akdoğan, 1999: 630a).

< Far. پاییز *pâyiz* "güz, sonbahar; eski, köhne" (Steingass, 1998: 236b).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. -; Çağ. GN *pāyız* "sonbahar" (Orak, 1995:); EAT -.

sümüük

Irk. Trkm. T. *sümüg* ~ *sümik* ~ *sümüük*: "kemik" (Hürmüzlü, 2013: 280a).

Az. T. *sümüük* "kemik" (Akdoğan, 1999: 690b).

Tarihî: Orh. *sünjök* "kemik" (Tekin, 2010: 168), Uyg. *sünjök* "kemik" (Wilkins, 2021: 637a); Krh. DLT *sünjök* "kemik" *edgü er sünjoki erir atı kalır* "iyi adamın kemiği toprakta çürür namı yürür" (Kaçalın ve Ölmez, 2019: 427); Hrzm. KE *sünjek* ~ *sünjök* "kemik" (Ata, 1997: 577a); Kıp. DM *sümüük* "kemik" (Toparlı, 2003: 107b) Çağ. HBD *sünjek* "kemik" (Yıldırım, 2010: 299a); EAT SN *sünjök* "kemik" (Cin, 2012: 671a).

şam

Irk. Trkm. T. *şam* "Far. akşam yemeği" (Hürmüzlü, 2013: 284a).

Az. T. *şam* "Far. akşam yemeği" (Akdoğan, 1999: 696b).

< Far. *šām* "akşam yemeği; akşam, gece" (Steingass, 1998: 724b).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. *şam* "güneşin batmaya başladığı vakit, akşam; akşam yemeği" (Tekin ve diğerleri, 1995: 599b).

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. *šām* "Far. akşam" (Ünlü, 2012: 545a); Kıp. -; Çağ. HBD *šām* "Far. akşam" (Yıldırım, 2010: 299a); EAT HŞ2 *šām* "Far. akşam" (Şan, 2024: 1189).

şahta

Irk. Trkm. T. *şahta* "don olayı" (Hürmüzlü, 2013: 283b).

Az. T. *şahta* "ayaz, şiddetli soğuk" (Akdoğan, 1999: 696a).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. -; Çağ. -; EAT -.

şenbe

Irk. Trkm. T. *şenbe* "Far. Cumartesi günü" (Hürmüzlü, 2013: 285).

Az. T. *şenbe* "Far. Cumartesi" (Akdoğan, 1999: 700b).

< Far. *šēnbe*: Cumartesi günü (Steingass, 1998, 8.b: 762b).

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. KE *şenbe* "Far. Cumartesi" (Ata, 1997: 582b); Kıp. BM *şenbeh* "Cumartesi" (Zajaczkowski, 1954: 48); Çağ. TEH *şenbih* "Far. Cumartesi" (Abik, 1993, 631); EAT -.

şor

Irk. Trkm. T. *şor* "Far. tuzlu, fazla tuzlu" (Hürmüzlü, 2013: 288a).

Az. T. *şor* "Far. İçinde, birleşiminde çok tuz olan, tuzlu" (Altaylı, 1994: 1093b).

< Far. *šor* "tuzlu, çorak arazi" (Steingass, 1998: 765a).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. *şor* "tuzlu" (Tekin ve diğerleri, 1995: 608b).

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. ME *şor* "Far. tuzlu" (Yüce, 2014: 181b), ; Kıp. İM *şūr* "Far. tuzlu" (Toparlı, 1992: 597); Çağ. ŞSL *şūr* "tuzlu yer" (Buhārī, 1298: 203b); EAT HŞ2 *şūr* "Far. acı" (Şan, 2024: 1196a).

şorgöz

Irk. Trkm. T. *şorgöz* "çapkın" (Hürmüzlü, 2013: 288a).

Az. T. *şorgöz* "kadın düşkün, çapkın" (Altaylı, 1994: 1094a).

< Far. *şūr* + Tür. *göz*

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. -; Çağ. -; EAT -.

telēsik

Irk. Trkm. *telesik~telesük* "aceleci, ivercen; acilen" (Hürmüzlü, 2013: 297).

Az. T. *telesik* "acilen; acil, acele" (Akdoğan, 1999: 726a).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -, sadece *telesi-* "*hlk.* yorulmak, güçsüz kalmak; zayıflamak" (TS, 2011: 2312a); Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. -; Çağ. -; EAT -, sadece *telis-* "acele etmek" (Kanar, 2011: 659a).

turş

Irk. Trkm. T. *turş* "Far. ekşi" (Hürmüzlü, 2013: 303a).

Az.T. *turş* "Far. ekşi, kekrek" (Akdoğan, 1999: 747b).

< Far. *تورش türsh* "ekşi, asit" (Steingass, 1998: 334b).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -; sadece *turşa-* "ekşirmek, mayalanmak, acılaşılmak" (Tekin ve diğerleri, 1995: 637b).

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. HŞ *turş* "Far. (yüz için) ekşitme" (Demirci ve Karslı, 2021: 463a); Kıp. GT *turş* "ekşi" (Karamanlıoğlu, 1978, 380a); Çağ. GT2 *turş* "Far. ekşi" (Berbercan, 2016: 438B); EAT -.

tünlik

Irk. Trkm. T. *tünlik~tünnik* "kalabalık; karanlık; eğlence düğün" (Hürmüzlü, 2013: 304a).

Az. T. *tünlik* "kalabalık oluş, izdiham" (Akdoğan, 1999: 751a).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. -; Çağ. -; EAT -.

dümük

Irk. Trkm. T. *dümüg* "meşgul" (Hürmüzlü, 2013: 131a).

Az. T. *dümüg* "meşgale, uğraşı" (Akdoğan, 1999: 235b).

< Moğ. *dömü-* "geçimini zar zor temin etmek, kıt kanaat geçinmek, yoksulluk içinde yaşamak; *dömüg* "faydalı, elverişli, memnun edici, daha iyi veya daha uygun, yararlı şekilde" (Lessing, 2003: 424b).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. -, İH sadece *dümük-* "oyalanmak, avunmak" (İzbudak, 1936: 18); Çağ. -; EAT HŞ2 *dümük* "meşgale, iş, güç" (Şan, 2024: 1037a).

yèrkökü

Irk. Trkm. T. *yèrkökü* "havuç" (Hürmüzlü, 2013: 323b).

Az. T. *yèrkökü* "havuç" (Akdoğan, 1999: 806a).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. -; Çağ. -; EAT -.

yüngül

Irk. Trkm. T. *yüngül* "ağırlığı az olan şey, hafif; davranışları ağırbaşlı olmayan, ahlaken zayıf" (Hürmüzlü, 2013: 329b).

Az. T. *yüngül* "ağır olmayan, hafif; kolay, önemsiz; tesirsiz, zayıf; mec. sathî, gayriciddi" (Akdoğan, 1999: 817a).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. *yeñil* "hafif; kolay; mec. düşüncesiz, hoppa" (Tekin ve diğerleri, 1995: 691a).

Tarihî: Orh. -; Uyg. *yeñil* "çok küçük, küçücük, küçücük bir toz parçası" (Wilkens, 2021: 889a); Krh. -, sadece DLT *yènik* "her şeyin hafif olanı" (Kaçalın ve Ölmez,

2016: 583); Hrzm. KE *yüñül* "hafif, yeğni" (Ata, 1997: 751a); Kıp. CC *yèñil* "hafif, hoppa" (Argunşah ve Güner, 2015: 886), TZ *yeñil~yüñül* "hafif" (Khairullah, 2015: 110); Çağ. FK *yüñil* "hafif" (Kaya, 1989: 1330b); EAT *yèñül* "hafif" (Kantar, 2011: 762a), HŞ2 *yeñil-* "hafiflemek" (Şan, 2024: 1226b).

zerzēmi

Irk. Trkm. T. *zerzēmi* "< Far. zir zemin, bodrum" (Hürmüzlü, 2013: 334b).

Az. T. *zirzeme* "< Far. bodrum" (Akdoğan, 1999: 830b).

< Far. زیر زمین *zīr-zemīn* "yer altı; bodrum ya da mağara" (Steingass, 1998: 634a).

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag. T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. -; Çağ. -; EAT -.

zibil

Irk. Trkm. T. *zibil* "gübre; çöp, süpürüntü" (Hürmüzlü, 2013: 335b).

Az. T. *zibil* "çöp; mec. aşağılık (kimse).

< Ar. *zibil* "hayvan dışkısı, gübre; pislik, çöp" (AS, 1989: 388c)

Çağdaş Oğuz: T. Tü. -; Gag.T. -; Trkm. T. -.

Tarihî: Orh. -; Uyg. -; Krh. -; Hrzm. -; Kıp. İM *zibl* "< Ar. pislik, çöp" (Toparlı, 1997, 626); Çağ. -; EAT *zibil* < Ar. süpürüntü, çöp (Kantar, 2011: 813a).

SONUÇ

Irak Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi, Oğuz grubu Türk lehçeleri içerisinde tarihî ve çağdaş bakımdan birbirine en yakın dil kollarından ikisini oluşturmaktadır. Bu yakınlık yalnızca ses ve şekil bilgisi özelliklerinde değil, söz varlığında da açık biçimde görülmektedir. Bu çalışmada iki lehçede ortak olarak kullanılan eş anlamlı isimler karşılaştırmalı yöntemle incelenmiş; söz konusu kelimelerin çağdaş Oğuz lehçeleri ile tarihî Türk lehçelerindeki durumları değerlendirilmiştir.

Araştırmada *abır, arhāyin, asand, cönge, çenge, dayaz, doşap, çeşt, hara, indi, küreken, mis, neçe, paltar, payız, sümük, şam, şahta, şenbe, şor, şorgöz, telesik, turş, tünlik, dümük, yèrkökü, yüngül, zerzēmi* ve *zibil* gibi isimlerin Irak Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde ortak olarak kullanıldığı ve anlam bakımından büyük ölçüde örtüştüğü tespit edilmiştir. İncelenen kelimelerin önemli bir kısmının Türkiye Türkçesinin standart yazı dilinde yer almamasına rağmen her iki lehçede canlılığını koruması, Irak Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin ortak Oğuz söz varlığını önemli ölçüde muhafaza ettiğini göstermektedir.

Tarihî Türk lehçeleriyle yapılan karşılaştırmalar, ortak isimlerin tamamının aynı tarihî derinliğe sahip olmadığını ortaya koymuştur. Özellikle *indi, neçe, sümük* ve *yüngül* gibi kelimelerin Eski Türkçeden başlayarak Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi gibi farklı tarihî dönemlerde tanıklanabilmesi, bu söz varlığının yüzyıllar boyunca devam eden tarihî sürekliliğini göstermektedir. Buna karşılık *abır, asand, çeşt, şam, şor, turş* ve *şenbe* gibi kelimelerin daha çok Orta Türkçe döneminden itibaren metinlerde görülmesi, bu unsurların tarihî süreç içerisinde Oğuz sahasında yaygınlık kazandığını göstermektedir.

Araştırmanın dikkat çekici bulgularından biri de bazı ortak isimlerin yalnızca Irak Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde yaşamaya devam etmesidir. *Cönge, dayaz, şahta, şorgöz, tünlik, yèrkökü, paltar, zerzēmi* ve benzeri kelimelerin taranan tarihî Türk lehçelerinde veya diğer çağdaş Oğuz lehçelerinde tespit edilememesi, bu söz varlığının iki lehçede ortak biçimde

korunmuş olabileceğini düşündürmektedir. Bu durum, Irak Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki söz varlığı ortaklığının yalnızca tarihî mirasla açıklanamayacağını; bölgesel dil ilişkileri, ortak kültürel çevre ve karşılıklı etkileşim gibi unsurların da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

İncelenen kelimelerin kökenleri de iki lehçenin tarihî gelişimine ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Çalışmada Türkçe kökenli kelimelerin yanı sıra *abır*, *asand*, *doşap*, *çəşt*, *mis*, *payız*, *şam*, *şenbe*, *şor*, *turş* ve *zerzēmi* gibi Farsça kökenli; *küreken* ve *dümük* gibi Moğolca kökenli unsurların da her iki lehçede ortak biçimde yaşadığı belirlenmiştir. Bu durum, Irak Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin yalnızca ortak Türk dili mirasını değil, tarih boyunca temas hâlinde bulundukları kültürel çevrelerin dil üzerindeki etkilerini de birlikte muhafaza ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Irak Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasında ortak olarak kullanılan eş anlamlı isimlerin iki lehçe arasındaki yakınlığın önemli göstergelerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, Irak Türkmen Türkçesinin söz varlığının sistemli biçimde ortaya konulmasına katkı sağlamasının yanı sıra Oğuz grubu Türk lehçeleri arasındaki tarihî ve çağdaş ilişkilerin söz varlığı temelinde yeniden değerlendirilmesine de imkân sunmaktadır. Ayrıca bu araştırmada belirlenen ortak isimlerin etimolojik açıdan ayrıntılı biçimde incelenmesi, tarihî metinler dışında ağız malzemesiyle de karşılaştırılması ve diğer Oğuz lehçeleriyle daha geniş kapsamlı çalışmalar yapılması, bu kelimelerin yayılma alanları ve korunma süreçlerinin daha sağlıklı biçimde açıklanmasına katkı sağlayacaktır.

KISALTMALAR

AL : Abuşka Lugati→ Kaçalın, 2011

Ar. : Arapça

AS: Arapça Sözlük (El-Mu‘cemü'l-Vasî) → 1989

Az. T.: Azerbaycan Türkçesi

BM: Bulğat al-Muştâq fî Luğat at-Turk wa-l-Qıfzâq, l-ére partie, Le nom→Zajaczkowski, 1954

BV: Bedayi‘u'l -Vasat→ Türkay, 1988

bk. : bakınız

CC: Codex Cumanicux→ Argunşah ve Güner, 2015

Çağ.: Çağatay Türkçesi

Çev.: Çeviren

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk → Kaçalın ve Ölmez, 2016

DM: Ed-Dürretü'l-Müdiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye→ Toparlı, 2003

Dİ: Destân-ı İsmâil → Korkmaz Bulut, 2020

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

Far. : Farsça

FK: Fevâidü'l-Kiber → Kaya, 1989

Gag.T.: Gagauz Türkçesi

GN: Gül ü Nevruz → Orak, 1995

GT : Gülistan Tercümesi (Gülistan bi't-türkî) → Karamanlıoğlu, 1978

GT2: Çağatayca Gülistan Tercümesi → Berbercan, 2016

Haz.: Hazırlayan

HBD : Hüseyin Baykara Divanı → Yıldırım, 2010

hlk: Halk ağzında

Hzm. : Harezmi Türkçesi

HŞ : Hüsrev ü Şîrîn → Hacıeminoğlu, 2000

HŞ 2 : Şeyhî Hüsrev ile Şîrîn → Şan, 2024

Ir. Trkm. T. : Irak Türkmen Türkçesi

İH : El-İdrâk Hâşiyesi, → İzbudak, 1936

İM : İrşâdü'l-Mülûk ve's-Salâtin → Toparlı, 1992

KE : Kıssaşü'l-Enbiyâ (Peygamberler Kıssaları) → Ata, 1997

Kıp. : Kıpçak Türkçesi

Kİ : Abû-Hayyân, Kitâb al-İdrâk li Lisân al- Atrâk → Caferoğlu, 1931

Krh.: Karahanlı Türkçesi

ME: Mukaddimetü'l-Edeb (Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası) → Yüce, 2014

mec.: Mecaz

Moğ. : Moğolca

MM : İslâm, Mu'înü'l-Murîd → Toparlı ve Argunşah, 2014

NF : Nehcü'l-Ferâdis, Uştmağların açuq yolu (Cennetlerin Açık yolu) → Ata, 1998

Orh : Orhon Türkçesi

SN: Süheyl ü Nev-Bahâr (Kenz'ül-Bedâyi') → Cin, 2012

ŞSL : Şeyh Süleyman Lugati → Şeyh Süleyman Efendî-yi Buhârî → Buhârî, 1298H

ŞT: Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü) → Ölmez, 1996

Tel.: Musula bağlı Türkmen Telafer ilçesi

TMA : Tārīḥ-i Mulūk-i 'Acem → Abik, 1993

T.Tü. : Türkiye Türkçesi

Trkm. T. : Türkmenistan Türkçesi

TS: Türkçe Sözlük → Türk Dil Kurumu, 2011

Tür.: Türkçe

TZ: Et-Tühfetü'z-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye → Khairullah, 2015

Uyg.: Eski Uygur Türkçesi

YED : Yusuf Emirî Dīvânı → Köktekin, 2007

ZA: 'Abdullah ibn 'Ali-yi Naşrullahî Zübdetü'l-Âşâr → Erdem, 2019

KAYNAKÇA

Abik, A. D. (1993). **Tārīḥ-i Mulūk-i 'Acem: İnceleme-Metin-Dizin** (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Akdoğan, Y. (1999). Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük, 1., 2. C. İstanbul: Beşir Yayınevi.
- Altaylı, S. (1994). Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 1., 2. C. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Argunşah, M., Güner, G. (2015). Codex Cumanicus, İstanbul: Kesit Yayınlar
- Ata, Aysu. (Haz.). (1997). Nāşırü'd-dīn Bin Burhānū'd-dīn Rabgūzī, Kıssaşū'l-Enbiyā (Peygamberler Kıssaları), II, Dizin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1998). Nehcū'l-Ferādīs, Uştmağların Açuq Yolu (Cennetlerin açık yolu), Dizin-Sözlük: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Berbercan, M. Turgut. (2016). Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gülistān-ı Türkî), Giriş-Gramer-Metin-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları
- Caferoğlu, Ahmet. (Haz.) (1931). Abû Hayyân, Kitâb al- İdrâk li-lisân al-Atrâk, İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Cin, Ali. (Haz.). (2012). Süheyl ü Nev-bahâr (Kenzü'l-Bedāyî): İnceleme-Metin- Dizin, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Erdem, S. 2019. 'Abdullah ibn 'Ali-yi Naşrullahî Zübdetü'l-Âşâr, Metin-İnceleme-Sözlük (Yayımlanmamış Doktora Tezi).Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gaydarci, G. A., Koltsa, E. K., Pokrovskaya, L. A., Tukan, B. P. (1991). Gagauz Türkçesi Sözlüğü, Kaynak, İ., Doğru, M. (Çev.), Gaydarci ve diğerleri, N. A. (Ed.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (Haz.). (2000). Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hürmüzlü, Habib. (2013). Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü, İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.
- İzbudak, V. (1936). El-İdrâk Haşiyesi, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaçalın, Mustafa S. (Çev.) ve Mehmet Ölmez (Haz.) (2019). Dîvânu Lugâtî't-Türk. Mahmûd el-Kâşgarî. [Kabalıcı Yay. 147. Şark Klasikleri Dizisi 17.] İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Kaçalın, S. M. (Haz.). (2011). Luğātu'n-Nevā'iyye ve'l İstişhādātu'l-Çağatā'iyye (Giriş-Metin-Dizinler-Tıpkı Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kanar, M. (2011). Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü, İstanbul: Say Yayınları.
- Khairullah, H. Lateef, (2015). Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lugat-it-Türkiyye: Çeviri-Fiil İncelemesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi),Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Korkmaz Bulut, T. (2020). Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bir eser: Aksaraylı İsâ, Destân-ı İsmâîl [06 Mil Yz A 6823/5]. *Journal of Old Turkic Studies*, 4(2), 306–375.
- Köktekin, K. (2007). Yusuf Emirî Divanı: Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım, Erzurum: Bizim Büro Basımevi.
- Orak, B. (1995). Lutfi'nin Gül ü Nevruz'u Gramer İndeksi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Macma' al-Lughah al-'Arabiyyah. (1989). El-Mu'cemü'l-Vasîf İstanbul: Dâr al-Da'wah.

Kaya, Ö. (1989). **Ali Şîr Nevâyî Fevāyidü'l-Kiber (İnceleme-Metin-Dizin)** (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Ölmez, Z. (Haz.). (1996). Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü), Ankara: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Limitid Şirketi.

Rezaei, M. (2018). **Ka zamiri ve onun türevleri hakkında bazı tespitler.** *Söylem Filoloji Dergisi*, 3(2): 272–283.

Steingass, F. (1998). Persian-English Dictionary, New Reprint, Beirut: Libraire du Liban Publishers.

Şan, F. (2024). Şeyhî Hüsrev ile Şîrîn (İnceleme-Metin-Günümüz Türkçesine Aktarma-Dizin/-Paris Nüshası, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şeyh Süleyman Efendî-yî Buhārî, (1298H). Lügat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî, İstanbul.

Tekin, T., M. Ölmez, E. Ceylan, Z. Ölmez, S. Eker. (1995). Türkmence-Türkçe Sözlük, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara.

Toparlı, R. (Haz.). (1992). İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

Toparlı, R. (Haz.) (2003). Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

-----, Argunşah, M. (Haz.). (2014). İslâm, Mu'înü'l-Mürîd, İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım, 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu Yayınları. (2011). Türkçe Sözlük. 11. bs. Ankara.

Türkay, K. (1988). **‘Alî Şîr Nevâyî Bedāyî‘u'l-Vasaf: İnceleme-Metin-Dizin** (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ünlü, S. (2012). **Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü**. Konya: Eğitim Yayınevi.

Wilkens, J. (2021). Eski Uyğurca El Sözlüğü (Eski Uyğurca-Almanca- Türkçe), Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

Yıldırım, Talip. (Haz.). (2010). Hüseyin Baykara Dîvânı, İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, İstanbul: HAT Yayınevi.

Zajaczkowski, A. (1954). **Bulgat al-Muštāq fī Luġat at-Turk wa'l-Qifčāq. Première partie: Le nom.** Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.